

*Erdész Ádám (szerk.): Körök, egyletek. A civil társadalom története a dualizmus kori Békés megyében.*

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula, 2018. 128 oldal.

A civil szerveződés jelentősége a lokális társadalom működésében olyan téma, amelyről anélkül vagyunk hajlamosak általános érvényű megállapításokat tenni, hogy széleskörű és mély ismerünk lennének az egyletek valóságos tevékenységéről. Ennek a hiányosságnak az enyhítésében komoly szerep juthat az olyan kiadványoknak, mint az MNL Békés Megyei Levéltára kiadásában megjelent, a megye egyleteinek történetét bemutató könyv.

A magyarországi egyesületi élet megyei léptékű történeti kutatása szempontjából eddig Bősze Sándor munkássága számított referenciának, aki Somogy egyesülettörténetét vizsgálta és foglalta össze immár két évtizede megjelent könyvében (*„Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában.* Kaposvár, 1997). Bősze kötete más kutatók által is követhető műfaji mintát teremtett, amennyiben részint katalogizálta és profiljuk szerint csoportosította az adott területen létrejött és a szerző által használt egyesületi definíciónak megfelelő szervezeteket, részint a fontosabbakat és/vagy jobban dokumentáltakat részletesen bemutatta, elsősorban a megalapításuk körülményei, valamint az általuk betölteni kívánt funkció történeti aktualitása szempontjából. Ehhez a vizsgálati módszerhez képest több irányban is lehetséges a továbblépés, például kuta-

tási céllá válhat a civil társadalom működésébe különféle módon bevont társadalmi csoportok mélyebb feltérképezése; az egyletek tényleges tevékenységének rekonstruálása révén a valóságos súlyuk; illetve a más megyék egyesületeivel való összevetés révén a térségi sajátosságok azonosítása. A recenzált könyv egy másik út mellett döntött: megújította az említett kutatási-közlési modellt, amikor egyetlen megye lehetőleg teljes együleti életét tette tárgyává a dualizmus korszakára fókuszálva, viszont Bősze kötetéhez képest jelentősen kibővítette forrásbázisát és könnyebben befogadható alakban jelenítette meg az összegyűjtött anyagát.

A *Körök, egyletek* alkotói ket-tős célt követtek a könyv elkészítése során. Egyrészt gazdag illusztrációs anyagot válogattak össze az egyesületek működésének sokoldalú elemzéséhez, másrészt kiadványukkal a Békés megyéhez érzelmileg kötődő, lokálpatrióta olvasóközönség identitás-teremtéséhez is igyekeztek hozzájárulni – az Erdész Ádám szerkesztő által jegyzett bevezető fejezet megfogalmazásában „a mi történetünk” (8.) az olvasó általi megélését is elősegítve. Műfaji szempontból a könyv színvonalasan megvalósított középutat képvisel a tudományos publikáció és a népszerűsítő kiadvány között. A terjedelem bő háromnegyedét kitevő fő rész fejezetei

egylettípusokat mutatnak be úgy, hogy kevés, jellemzően másfél-két oldalas szöveggel vezetik be az utánuk tíz-tizenkét oldalon hosszan sorakozó (esetenként 20-25 képet is kitevő), bőséges és gazdag tartalmú képaláírásokkal értelmezett forrásokat. Ehhez részint a már említett szerkesztői bevezető ad fogalmi szempontokat és áttekintést, részint a fénykornak tekintett dualizmus korához képest előzménynek, illetve kifutásnak számító időszakok egyesülettörténetének vázlatát adó fejezetek nyújtanak időbeli keretet (Bódán Zsolt tollából).

Ezekből a terjedelmi arányokból kiolvasható, hogy a könyv szerzőit nem az a cél vezette, hogy tudományos érveléssel új összefüggéseket villantsanak fel az egyleti élet történeti vizsgálata kapcsán, amihez azt is hozzátehetjük, hogy a könyv (a bevezetőtől eltekintve) lábjegyzetben elhelyezett szakirodalmi hivatkozásokat sem tartalmaz. (A kötet végén elhelyezett képjegyzék az illusztrációk visszakereshetőségét szolgálja.) A kiadvány nem klasszikus tudományos feldolgozás tehát; az ilyen felfogáshoz stílusosan a bevezető illeszkedik, amelyben Erdész Ádám fogalmilag a polgári társadalomra jellemző társadalomszerveződés születéséhez – az egyén megnövekedett mozgásteréhez, amelynek keretei közt másokkal együttműködve alakítani tudja mindennapi életet – kapcsolódva kontextualizálja a könyvben bemutatott jelenségegyüttest. Emellett háttérrel ad a békési fejlemények értelmezéséhez azzal, hogy felvilantja az egyesületi szerveződés országos mozgásait, és a megyében működő egyleteket a statisztika látószögéből ismerteti. A bevezetőből a kötet keletkezésére

is fény vetül, ugyanis a megyei levéltár évek óta fókuszál különféle formákban a térség egyleti életének vizsgálatára, előbb tematikus konferencia keretében, majd kiállítást szervezve. A kötet ez utóbbi forrásgyűjtő tevékenység logikus következménye.

A főszövegben néhány ponton találkozunk a felkutatott források feldolgozásának eredményével – így például a Bódán Zsolt a csabai kaszinó könyvtára kapcsán nemcsak a folyóiratok előfizetésének dinamikájáról, de ezek kölcsönzési forgalmáról is közöl táblázatot –, ám a kiadványnak elsődlegesen nem ez a profilja. Ennek ellenére aligha kétséges, hogy a könyv – elsősorban mint forráskiadvány – megjelenésének jelentős a tudományos hozzájárulása. Sajátosan ad fogódzót a megyei egyesülettörténet rekonstrukciójához az a nyilvánvalóan koncepcionális döntés, hogy a közölt mintegy 250 forrásnak összességében csak körülbelül fele kapcsolódik *közvetlenül* valamely egyesülethez. Az ilyen dokumentumok – alapszabály-szövegek, pecsétlenyomatok, az egyesület által szervezett esemény plakátja vagy meghívója, az egyesület által alapított intézmény épületéről készült tervrajz vagy ábrázolás, tagnévsor, tagdíj befizetéséről szóló nyugta, pénztári kimutatás – közlése mellett a könyv azonban számos más, az egyleti élet megértését segítő további forrást is tartalmaz. Habár a szorosán vett egyesülettörténeti források csekély mennyisége is oka lehet ennek a szélesebb merítésnek, kifejezetten hasznosnak gondolom az efféle járulékos dokumentumok közlését. Például a temetkezési segélyezéssel foglalkozó egyesület szerepének értelmezését megítélésem szerint elősegíti,

ha látjuk a temetkezés költségeit tételesen felsoroló számlát és a parasztház udvarán felravatalozott holttestet körbevevő, népes gyászolói körről készült fotót is, és szintén árnyalja a képet egy szintén a megyéből való halotti anyakönyv és egy temetői fotó közlése (82–85). Hasonlóképpen hozzájárul az egyleti szervezeti formában kibontakozó sportélet fontosságának belátásához, ha – a különféle versenyekre résztvevőket és közönséget toborzó plakátok, vagy a megyei tornaegylet csarnokának tervrajza mellett – szemügyre vehetjük az egykorú nyomtatott sportszerhirdetéseket (egyébként fővárosi cégekét, valószínűleg Békésben ilyen szakosodás még nem is létezett akkoriban), valamint a békési kardvívó csapatról készített, beállított fényképet és egy korabeli rajzot egy labdarúgó jelenetről (108–111). Ezzel az eljárással ugyanis a kötet túllép a szűken vett egyesülettörténet határain (a szó szoros értelmében) képet nyújtva a változatos formákat öltő polgári tevékenységi szféráról. Más szóval az intézményesültség rétege – az egylet mint szervezeti forma – mögé nézve a társadalmi átalakulás megannyi megjelenítését kapja az olvasó, és ezáltal egy általános társadalomtörténeti forráskiadványt a békési városok középosztályának társadalmi életéről a polgári korszakban. Ezt a célt szolgálja a megyei egyleti élet meghatározó szereplőiről közölt nagy számú fotóportré is, amelynek ki nem mondott sugallata, hogy ebben a miliőben a színházi egyesület alapításában buzgó Lukács György főispán, a megyében birtokos Trefort Ágoston, Ladics László gyulai ügyvéd, Lindl Etelka zenetanárnő, Haan Lajos evangélikus lelkész és Kohn Dávid újságszerkesztő

egyként részesei annak a panteonnak, amely a civil társadalom szerveződését reprezentálja.

Milyen tevékenységformákat dokumentál a könyv? Úgy tűnik, hogy Békés esete sem különbözik lényegileg attól, amit Somogy példáján vagy a dualizmus kori országos egyesületi élet statisztikai feldolgozása alapján ismerünk. Találkozunk olyan szerveződésekkel, amelyek révén a helyi elit képes saját magát definiálni-megkülönböztetni (társasági egyletek), de a megyei művelődési élet színvonalának emelését célzó, a gazdasági tevékenység nagyobb hasznát elősegítő, az elesettek segélyezését, illetve a horizontális, önszerveződést folytató egyleteket is. Ami viszont jól érzékelhető a kötetben, az az egyesületekhez köthető intézmények sokasága. Ha azt feltételezzük, hogy a civil társadalom működése felfűzhető a cselekvő, a helyi közösség társadalmi terére nyitott egyén → egyleti szerveződés és szervezet → egyleti háttérű intézmény → a helyi társadalomra gyakorolt hatás logikai láncolatra, akkor a könyv kifejezett érdeme, hogy színes képet fest ennek harmadik eleméről. A megyei múzeum, a gyulai méhészeti pavilon, a békési csónak- és korcsolyapavilon, a Gyula külterületén emelt tüdőszanatórium vagy az orosházi Nyári Színkör épülete csak néhány azok közül a terek közül, amelyek jelentősen gazdagították a megye társadalmának életminőségét, a polgári buzgalom irányultságait, egyúttal a szervezőképesség és közcélú adakozások eredményességét is dokumentálva. A felsorolt példák egyúttal azt is jelzik, hogy a megye városaiban egyfajta versengés alakult ki a polgári önszerveződés terén: már az 1840-es években hat

(mező)városban is alapítottak különféle egyleteket (ez a 17. oldalon közölt térképről olvasható le), a kiegyezés után pedig csak színházból négy működött Békésben. Ez a vetélkedés és az eredmények felett érzett büszkeség közvetlenül is tükröződik néhány szöveges szemelvényben, így a gyulai főjegyző a város egyleteinek sikerességét taglaló újságcikéből is (31).

A kötet döntően a megyei levéltár szellemi terméke. A közölt források zömének eredetijét az archívum különféle állagaiban őrzik, ami az egyesület-történet iránt érdeklődőket további kutatómunkára csábíthatja a levél-

tárba. Másrészt külön öröm látni, hogy a levéltár munkatársainak többsége egy-egy fejezet szerzőjeként hozzájárult a mű megszületéséhez, ami tehát ebben az értelemben igazi kollektív vállalkozást sejtet. A nyomdai kivitelezés – a korabeli festmények és grafikák, az esetenként megkopott fotók és kézírásos dokumentumok reprodukciója – egyenletesen igen magas színvonalú, és remélhetőleg elősegíti, hogy a könyv tudományos felhasználás, a népszerűsítés és az identitásteremtés terén sikert érjen el.

*Tóth Árpád*